

Tilburg University

De volle plek van de macht

Frissen, Paul

Published in:

De politiek, netwerken en het politieke

Publication date:

2020

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Frissen, P. (2020). De volle plek van de macht: Hoe in een netwerk de pluraliteit verdwijnt. In M. Ferwerda, P. Frissen, M. Schulz, & M. van Twist (Eds.), *De politiek, netwerken en het politieke* (pp. 109-119). Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

9. De volle plek van de macht

Hoe in een netwerk de pluraliteit verdwijnt

Paul Frissen

Toen daalde de HERE neder om de stad en de toren, die de mensenkinderen bouwden, te bezien, en de HERE zeide: Zie, het is één volk en zij allen hebben één taal. Dit is het begin van hun streven; nu zal niets van wat zij denken te doen voor hen onuitvoerbaar zijn. Welaan, laat Ons nederdalen en daar hun taal verwarren, zodat zij elkanders taal niet verstaan. Zo verstrooide de HERE hen vandaar over de gehele aarde, en zij staakten de bouw van de stad. Daarom noemt men haar Babel, omdat de HERE daar de taal der gehele aarde verward heeft en de Here hen vandaar over de gehele aarde verstrooid heeft.

- Genesis 11: 5-9

Een gezonder Nederland...

De hemel op aarde, dat lijkt het Nationaal Preventieakkoord (2018) te beloven: 'Zo zullen in 2040 kinderen de geur van tabaksrook niet meer kennen. Zij zijn de kinderen van de rookvrije generatie, die in een omgeving vrij van tabak leven. (...) Bijna nergens komen ze nog rokers tegen. (...) En zo zullen jongeren onder 18 jaar het normaal vinden dat ze geen alcohol drinken.' Niet alleen jongeren zullen zonder zonden zijn, ook ouderen zullen steeds minder roken en drinken en veel gezonder eten. En dat is ook goed voor mensen met een laag inkomen en een lage opleiding, zo lezen we in de tekst, zonder dat oorzaak en gevolg erg precies worden benoemd. Van grootschalige nivellering – iedereen gelijk in levensverwachting, inkomen en opleiding – is geen sprake, maar arbeidsdeelname zal worden

gestimuleerd en problematische schulden zullen worden aangepakt: daar wordt de mens kennelijk gezonder van.

Over het akkoord heeft een netwerk van zeventig partijen in 2018 acht maanden lang onderhandeld, aan tafels, zoals dat tegenwoordig gaat. Op 23 november presenteert men het akkoord met allerlei afspraken over de aanpak van roken, overgewicht en problematisch alcoholgebruik. Onderteknaars zijn patiëntenorganisaties, zorgaanbieders, zorgverzekeraars, gemeenten, sportverenigingen en sportbonden, bedrijven, maatschappelijke organisaties en de rijksoverheid. Er zijn gedeelde ambities en men verbindt zich aan tal van maatregelen, allemaal gericht op preventie: het voorkomen van ziekte en vroegtijdig sterven door gezond gedrag te bevorderen. Daarover bestaat brede consensus: gezond gedrag is niet roken, matig drinken en verstandig eten. Rokers zijn daarbij de grootste zondaars – die moeten uit het zicht verdwijnen en hun kwalijke gewoonte afleren. Verbieden, financieel belasten en streng ontmoedigen gaan hand in hand. Dat is ook aanvaardbaar omdat er brede maatschappelijke steun is. Dat stelt in staat om niet alleen te ‘nudgen’ – verleiden om goede keuzes te maken – maar ook te gebieden en te verbieden. Politiek en maatschappelijk zijn er grote meerderheden en wetenschappelijk is er geen enkele twijfel. Wat gezond is weten we en wat succesvol gezondheidsbeleid is ook. Een breed samengesteld netwerk produceert – en dat is opmerkelijk – eerder collectieve consensus dan bescherming van pluraliteit.

Het akkoord is een schoolvoorbeeld van ‘biopolitiek’, een term die ik ontleen aan Michel Foucault (2010, 2018). Volgens deze auteur wordt de mens, als soort en als subject, object van politieke interventies gericht op gedrag en gestuurd door een uitgesproken opvatting over gezond leven. (Frissen, 2018: 145-154; zie ook: Agamben, 2002) Het goede leven is voortaan in belangrijke mate het gezonde leven. En de elite geeft – als vanouds – het goede voorbeeld: paternalisme met de beste bedoelingen die kennelijk onomstreden zijn.

Biopolitiek is niet nieuw. De staat heeft zich altijd bemoeid met voortplanting, zwangerschap en geboorte, met gezondheid, ziekte en dood, en doet dat met preventie en genezing. Ook de bestrijding van virussen is daarvan een prominent onderdeel en zal dat nu nog meer worden. Moderne biopolitiek verbindt de ambities van de staat op het terrein van de (publieke) gezondheid en de reproductie van de menselijke soort met het verlangen van de mens naar creatie, beheersing en verlenging van het eigen bestaan. Dat verlangen noemen we, naar de roman van Goethe, faustisch: een rusteloos, maar vergeefs zoeken naar volmaakte kennis en geluk. Staat én burger weigeren de fataliteit van het bestaan te aanvaarden. De staat streeft naar

maakbaarheid en belooft de burger een bevrijding van onvolmaaktheid en gebrokenheid – niet, zoals de grote religies, in een ander en later bestaan, maar in het hier en nu. Dit streven naar het voorkomen, bestrijden en uiteindelijk uitbannen van tragiek is al eeuwen oud, maar heeft in de verzorgingsstaat en ook zijn biopolitiek een bijzonder hoogtepunt bereikt. Ook nu weer weigeren we de tragiek van de pandemie te aanvaarden en natuurlijk is dat politiek onvermijdelijk. Maar deze plicht tot handelen is een cruciaal element in de Griekse tragedie, waar de held of heldin door het noodlot wordt getroffen en dit juist door het eigen handelen in nog heviger mate over zich afroept (Frissen, 2013).

In het preventieakkoord lijkt gezondheid te worden verabsoluteerd tot een seculiere vorm van sacraliteit. De mens is de maat van alle dingen en daarmee ook van zichzelf. Met de zondigheid van het ongezonde, van de lust en van het onverstand moet al tijdens het leven worden afgerekend. De mens kan over zijn eigen levensverlenging beschikken en beslissen als hij maar rationeel handelt en de goede keuzes maakt, waarbij staat, professionals en verstandige burgers de weg wijzen: verleidend als het kan, gebiedend en verbiedend als het moet. Biopolitiek is normalisering en disciplineren. De norm is die van de rationele en redelijke burger die weet wat goed voor hem en dus ook voor de ander is en die daarnaar handelt. Niets disciplineert beter dan de geïnternaliseerde norm. De visie op het goede leven moet niet langer onderwerp zijn van maatschappelijke en politieke strijd, conflict en controverse, maar kan ‘evidence based’ worden gelegitimeerd. Daarbij is opmerkelijk en ironisch dat deze biopolitiek weliswaar de rationele en utilitair calculerende mens als ideaal en normaal beschouwt, maar juist zijn ‘irrationele’ vrijheidsdrang, zijn gedrevenheid door lust en zijn verlangen naar duisternis als objecten van preventie, regulering en interventie kiest. Juist preventie richt zich op ons zwakke vlees. De mens is de maat van alle dingen, maar de biopolitiek van het preventieakkoord neemt de mens wel voortdurend de maat. Het verlangen naar maakbaarheid van de soort en het streven naar zelfbeschikking over het eigen leven – van het prille begin tot het einde – vormen de drijvende krachten.

In de aandacht voor overgewicht, ook in dit preventieakkoord weer obsessief aanwezig, valt tussen de regels van het vertoog over gezondheidsrisico's een narratief te lezen dat zeer moralistisch is met christelijke connotaties over schuld, boete en zondigheid in combinatie met een modernistisch verlichtingsfundamentalisme dat vergeving en bevrijding belooft. Nu het virus ongezonde levensstijlen extra lijkt te ‘straffen’ zullen deze opvattingen aan invloed winnen. Sportbeoefening is een reinigingsritueel en de stappen-teller de nieuwe totem. Het lichaam wordt in esthetische zin gemoraliseerd; de staat propageert de gezondheidsopvattingen van de elite. Natuurlijk,

gezond blijft solidair met ongezond. Maar als ongezondheid gevolg is van gedrag, wordt dat gedrag eerst object van beleid, dan van risicobeheersing en schadelastreductie en tenslotte van huiveringwekkende preventierepertoires. Mefistofeles zou dan eindelijk de hemel – die natuurlijk hel is – op aarde verwezenlijkt weten.

Niets nieuws onder de zon?

Het Nationale Preventieakkoord lijkt te passen in de beste tradities van het Nederlandse openbaar bestuur. Al eeuwen kent ons land een politieke cultuur van schikken en plooiën, van accommodatie, consultatie en compromis, van pacificatie van maatschappelijk conflict door onderhandelende elites. Piet de Rooij (2002) heeft deze cultuur omschreven als een ‘republiek van rivaliteiten’, waarin tegenstellingen worden overbrugd, belangen verenigd en doelen vervlochten. Maatschappelijke vrede is daarvan de niet te versmaden opbrengst.

Wat nu netwerken en netwerksturing heet is daarom niet zo radicaal nieuw als in de bestuurskunde maar al te vaak wordt betoogd. Nederland had altijd al pacterende elites, was schoolvoorbeeld van een regentencultuur. Het aantal meepratende partijen is in hedendaagse netwerken die akkoorden sluiten weliswaar groter, misschien veel groter, maar ‘gewone’ burgers spraken toen niet mee en tegenwoordig alleen in geregisseerde en geënceneerde participatievormen. Als onze ‘gele hesjes’ weigeren de premier een hand te geven, spreken we daar schande van. Burgerparticipatie moet wel volgens de regels van de oplettende burger.

Sociologische realiteiten (netwerken) kregen en krijgen een politieke vertaling in bestuurlijke arrangementen. Lange tijd was het belangrijkste oogmerk maatschappelijke conflicten te voorkomen door een welhaast paradoxale strategie van depolitisering. Politieke conflicten werden gepacificeerd door ze over te laten of over te dragen aan maatschappelijke verbanden. En omdat elk belang en daarmee elke minderheid zich in de politieke instituties gerepresenteerd konden weten, was er ruimte voor een vooral talige articulatie van verschil en conflict. Het compromis dat de elites op alle terreinen wisten te sluiten gaf de maatschappelijke fragmentatie de institutionele vorm van verzuiling. Het compromis liet immers de fragmentatie inhoudelijk voortbestaan, omdat het deze politiek beschermde met een neutrale erkenning van het verschil. De Pacificatie van 1917 was de indrukwekkende bezegeling van dit compromis. Deze maakte een einde aan de schoolstrijd door erkenning van de vrijheid van onderwijs en de financiële gelijkstelling van openbare en bijzondere school en leidde tot

het algemene kiesrecht voor mannen en het passieve voor vrouwen op basis van evenredige vertegenwoordiging. Symbolische én materiële uitdrukking daarvan is de grondwettelijke erkenning van algemeen kiesrecht en burgerrechten, godsdienstvrijheid en onderwijsvrijheid. Artikel 23, dat die laatste vrijheid formuleert, is de meest karakteristieke en internationaal ook unieke vormgeving van de gelijkheid van het verschil. Onderwijs is zowel voorwerp van staatszorg als vrijheidsrecht. De staat garandeert dat iedereen onderwijs kan ontvangen, terwijl het geven van onderwijs een constitutioneel beschermd grondrecht is – elke burger is daartoe gerechtigd, individueel en in zelf te kiezen verbanden. Het is een vrijheid van stichting (het oprichten van een school), richting (de keuze voor de religieuze, levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag) en inrichting (de keuze voor leermiddelen, programma's en docenten).

Of het Nationaal Preventieakkoord en de vele andere akkoorden van de laatste decennia eenzelfde strategie laten zien en vergelijkbare uitkomsten zullen hebben, staat echter te bezien. Er is toch wel wat nieuws onder de zon.

De netwerken uit het verleden – de zuilen, de particuliere initiatieven, de burgerlijke samenleving, het middenveld, of hoe dan ook aangeduid – berustten op het maatschappelijk verschil. Dat verschil was vaak religieus of levensbeschouwelijk, maar ook ideologisch of sociaaleconomisch. Tussen de maatschappelijke groepen dreigde voortdurend het conflict: protestants versus katholiek, kapitaal versus arbeid, religieus versus seculier. Meest brisant was het religieuze verschil, teruggaand op de reformatie en de langdurige onderdrukking van de katholieke religie. Na de Pacificatie is de politieke orde in Nederland gefundeerd op de erkenning en honorering van dit maatschappelijk verschil, waarbij een neutrale staat aan religieuze en andere minderheden bescherming en financiering bood voor particuliere organisatie van zorg, welzijn, sociale zekerheid, onderwijs.

De politieke orde berustte dus op bescherming van minderheden. De netwerken bestonden uit de vertegenwoordigers van deze minderheden die in elk maatschappelijk domein vrij waren naar eigen inzicht publieke waarden vorm te geven op particuliere basis. De actoren in deze netwerken gaven leiding aan samenlevingsverbanden die minoritair en particularistisch waren. De zuil was een hiërarchisch verband; elites van de verschillende zuilen vormden onderlinge netwerken en sloten met de staat compromissen over financiering en beperkte regulering. Uiteraard leidde dat allerminst tot het verdwijnen van ongelijkheid. Binnen de pluraliteit van de zuilen bleven de sociaaleconomische tegenstellingen zeker bestaan, maar werden levensbeschouwelijk verzoend. Buiten de zuilen bleven deze en andere

tegenstellingen zeker ook bestaan en werd het conflict juist gepolitiseerd en maatschappelijk uitgevochten.

Netwerken worden nu vaak gezien als niet-hiërarchische samenwerkingsverbanden in een maatschappelijk domein, waar gedeelde belangen en vervlochten doeleinden de basis vormen voor regulering en sturing, waarbij de overheid vaak actor is in het netwerk. Dat is historisch een belangrijk verschil.

De in de bestuurskunde vaak aan moderne netwerken toegekende horizontale, egalitaire en inclusieve karakteristieken verdienen overigens vooral relativering: huidige netwerken zijn op een informele wijze hiërarchisch, berusten op machtsongelijkheden en sluiten net zo zeer uit als in. De overheid is in deze netwerken vooral een ambigue actor, omdat zij over unieke monopolies beschikt en daarom nooit gelijkwaardig is. Bovendien is de overheid onvermijdelijk onbetrouwbaar omdat de politiek altijd het primaat kan laten gelden. Welk compromis in het netwerk ook wordt gesloten en hoe breed het ook wordt gedragen, de representatieve democratie kan vooraf altijd een voorbehoud maken en achteraf het compromis alsnog verwerpen.

De verzuilde samenleving berustte op een zo neutraal mogelijke staat die zijn gezag alleen kon laten gelden door het verschil gelijkelijk te financieren en inhoudelijk geen partij te kiezen. Aan die neutraliteit dankten we bijvoorbeeld de nu verdwenen orgaandonatieregeling, waarin het lichaam niet van de staat, maar van de burger was, en danken we nog steeds de vaccinatievrijheid, die stevig onder druk staat. Veel collectieve regeling was er tijdens de verzuiling niet en zou ook strijdig zijn geweest met de autonomie van de zuil.

Huidige netwerken zijn veel meer gericht op collectieve belangenbehartiging en regulering. Ze hebben in tegenstelling tot klassieke zuilen of minderheidsverbanden een voorkeur voor collectiviteit, voor gezamenlijkheid, voor integraliteit, voor samenhang – particularisme en fragmentatie zijn juist een probleem. De bestrijding daarvan is vaak een motief voor netwerken: ze zijn een alternatief voor verkokering, deelbelang en tunnelvisie. Het terrein van de (publieke) gezondheid is op dit punt in bijzondere zin ambigu. Aan de ene kant is gezondheid een sterk gedeelde waarde en is toegang tot gezondheidszorg ook nog eens een sterk egalitaire waarde. Aan de andere kant is het terrein van de gezondheid nog steeds een felbevochten domein van existentiële vragen over het leven en dood, begin en einde, noodlot en beheersing. Abortus, euthanasie, orgaandonatie, vaccinatie, genetische manipulatie. Hoe geseclariseerd Nederland ook is, niet iedereen wil voor

zaken die in alle culturen door taboes worden gereguleerd een ‘nette regeling’ (Frissen, 2018). Ook daarin herkennen we de maatschappelijke en de politieke omgang met tragiek: die is uitdrukking van de gebrokenheid van de wereld of moet stelselmatig worden bestreden door de inzet van al ons kennen, kunnen en willen. Ook in de coronacrisis zijn deze kwesties zeer actueel en is de rol van de staat in het geding.

‘Oude’ en ‘nieuwe’ netwerken berusten ook op een verschillende opvatting over de staat. Volgens de oude netwerken is de staat weliswaar een bondgenoot in het bewaken van orde, rust en stabiliteit, maar dit bondgenootschap is alleen legitiem als de staat geen partij kiest. Onderwijsvrijheid betekent dat bij overeenstemming over een beperkt aantal elementen van het curriculum, de drager van de onderwijsvrijheid vakinhoud én methode bepaalt. De evolutietheorie wordt weliswaar onderwezen, maar in orthodox-religieuze scholen als een blasfemische dwaling. Wie ondanks geloofsdwang toch vaccinatie voor zijn kind wil kan tijdelijk door de staat uit de ouderlijke macht worden ontzet. Waar verdeeldheid bestaat en toch regeling en toezicht noodzakelijk zijn is een strategie van depolitisering de uitkomst: bijvoorbeeld het commissariaat voor de media. Werkgevers en werknemers sluiten cao’s af, de overheid verklaart ze algemeen verbindend.

Moderne netwerken streven juist naar collectieve regelingen, gebaseerd op breed gedragen idealen en doelstellingen. Samenhang en integraliteit zijn van het grootste belang. Het netwerk gaat fragmentatie tegen. Het Nationale Preventieakkoord is bepaald niet gebaseerd op een bescherming van verschil onder de hoede van een neutrale staat. Integendeel: verschillen in gedrag en gezondheid moeten juist worden bestreden – door verleiding, dwang en verbod. Zoals het akkoord het zegt: ‘Sleutel in de aanpak is een integrale benadering van de problematiek, met nauwe samenwerking van overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties én de mensen waar het om gaat. En ruimte voor een lerende aanpak, steunend op een actieve samenwerking met de wetenschap en kennisinstellingen’ (Nationale Preventieakkoord, 2018).

De traditionele strategie van depolitisering door commissies, tripartite besluitvorming en zelfregulering, is nu een strategie van a-politisering door de inschakeling van kennis en technologie. De staat en maatschappelijke organisaties hullen politiek-ideologische opvattingen steeds vaker in de technocratische dracht van ‘evidence based’ weten. Idealen zijn uitdrukking van vooruitgang en verlichting. Preventie is zo vanzelfsprekend en redelijk, dat het megalomane maakbaarheidsverlangen waar preventie op stoelt verborgen blijft en geen onderwerp is van politieke strijd. De traditionele strategie van depolitisering berustte op een erkenning van het maat-

schappelijke verschil en streefde naar compromis en bescherming van verschil. De nieuwe strategie van a-politisering streeft naar consensus en opheffing van verschil.

Er is dus zeker iets nieuws onder de zon met moderne sturingsconcepties die vorm krijgen in netwerken en akkoorden. Ze berusten op een majoritaire democratieopvatting, ze streven naar collectieve regeling, ze zijn doordeesemd van maakbaarheidsambities, ze zijn integraal en ze worden als a-politiek voorgesteld, omdat ze het politieke aan het zicht onttrekken door hun voorliefde voor technocratische oplossingen.

Het politieke

Macht en strijd om de macht zijn van alle tijden. We verschillen van elkaar in afkomst, herkomst en bestemming. We zijn ongelijk in kennis, kracht en talent. We duiden onze biologische verschillen – hoe klein ook – cultureel. We denken en handelen en we denken over denken en handelen. Daarom verschillen we altijd van mening, in belang en voorkeur. Daarom is de wereld fundamenteel onvoltooid – gebroken dus. De christelijke religie ziet de zondeval als de bron en belooft na onze dood verzoening en heelheid. We spreken verschillende talen en zijn dus verdeeld – dat vertelt het eerder geciteerde verhaal van de toren van Babel. En door deze verdeeldheid blijft de wereld onvolmaakt, al was het maar omdat we van mening verschillen over wat als volmaakt mag gelden.

Het politieke is ‘een buiten’ waarin deze gebrokenheid en onverstaanbaarheid tot uitdrukking worden gebracht. Het politieke constitueert voor de samenleving de instituties om zich met deze gebrokenheid te verstaan. Het politieke legt dus de fundamenten voor *de* politiek als het geheel van verschijningsvormen – instellingen, partijen, processen, beleid – waarin het politieke historisch vorm krijgt, maar waarvan het wel moet worden onderscheiden. Het onderscheid tussen ‘het’ politieke en ‘de’ politiek ontleen ik aan Claude Lefort (2016, pp 81-100 en 121-191) en Chantal Mouffe (2003, pp 15-48). De politiek kan tot uiting komen in netwerken die de historische vormen zijn van het politieke als symbolische orde van gebrokenheid en onvoltooidheid. Deze geeft aan de macht vorm en zin en ensceneert maatschappelijke verbanden. Het politieke geeft volgens Lefort ‘een toegang tot de wereld’ (2016, p 136). De wereld wordt gekenmerkt door differentie, die niet zozeer een enkelvoudige dialectische tegenstelling is en die kan worden opgeheven, maar een permanente meervoudigheid van het verschil. Elk verschil is intrinsiek betekenisvol, zonder verwijzing naar een geheel of een synthese.

Daarom ook is de plek van de macht in de democratie leeg en wordt niet belichaamd in vorst, dictator, partij of meerderheid. Democratische machtsuitoefening is tijdelijk. De macht wordt afgelost nadat het volk heeft gesproken en de paradox van de niet-bestaande volkswil heeft bevestigd: het volk is verdeeld, elke stem telt. De machtsvorming daarna berust op de fundamentele erkenning van tijdelijkheid en verdeeldheid. De macht in de staat is daarom een geheel van elkaar hinderende machten en tegenmachten. Deze 'checks and balances' moeten in de eerste plaats machtsuitoefening belemmeren en meerderheidsdictatuur voorkomen. Ze hebben niet effectiviteit van bestuur als belangrijkste doel. Ze hebben een intrinsieke waarde en een symbolische betekenis: ze houden de plek van de macht leeg.

De politiek is de strijd om deze tijdelijke macht. Daarbij heeft de politiek een verantwoordelijkheid voor de bescherming van het politieke als symbolische orde. Dat is de kern van de autonomie van het politieke. Het politieke is autonoom omdat het een symbolische orde is die buiten de concrete machtsverhoudingen staat; de politiek is in afgeleide zin autonoom omdat zij haar eigen grenzen moet trekken en bewaken. De plek van de macht moet leeg blijven. Macht en tegenmacht moeten daarom elk streven naar meerderheidsdictatuur en permanente bezetting van die lege plek bestrijden, liefst voorkomen. Wil de concrete politiek zich democratisch kunnen noemen, dan moet zij grenzen stellen aan hegemoniale verlangens, aan totalitaire verleiding en aan 'de' wil van het volk. Dat is een zware opgave. Politiek stelt niet alleen grenzen aan burger en samenleving, maar ook en vooral aan zichzelf.

Democratische politiek gaat niet in de eerste plaats over de meerderheid en vindt ook niet haar legitimatie in de wil van de meerderheid. Democratische politiek gaat eerst en vooral over minderheden, en natuurlijk over onmachtigen. Te behoren tot minderheden is immers de kern van burgerschap. Zonder verschil is democratie betekenisloos. Democratische politiek is alleen legitiem als deze uitgangspunt van differentie, van meervoudigheid wordt beschermd. Dit nu betekent dat in de politieke strijd vijanden tot tegenstanders en tegenstanders tot bondgenoten moeten worden gemaakt. Dit berust op de democratische vooronderstelling dat de positie van tegenstander altijd legitiem is en redelijk kan zijn. Daarom is het algemene belang enerzijds een principiële pluraliteit en krijgt anderzijds zin in een symbolische politieke orde die de lege plek van de macht beschermt. Tussen maatschappelijke fragmentatie en politieke leegte bestaat een dwingende samenhang. Zelfs als de wetenschap een prominente rol vervult, zoals in de politieke aanwending en duiding van kennis over bestrijding en beheersing van een virus, mag de lege plek van de macht niet door wetenschappelijke waarheid worden bezet. Ook de droom van de koning-filosoof is uiteindelijk een totalitaire nachtmerrie.

Democratische politiek erkent dat de wereld meervoudig is, gefragmenteerd en verdeeld. De minderheid bestaat empirisch én principieel. De wereld is gebroken, onvoltooid en onbepaald. Maar iets is pas politiek als het tot politiek wordt gemaakt. De wereld kent in zichzelf geen politieke opgaven. Die bestaan alleen als en voor zover ze politiek tot opgaven worden bestempeld. De politiek benoemt de opgave. Dat is een door het politieke gecreëerde en beschermde handeling. In verschillende publicaties hebben we deze noties over de politiek en het politieke op concrete politieke en sturingsvraagstukken toegepast (Frissen et al., 2017; Schulz et al., 2018; Van der Steen et al., 2019).

Netwerken, akkoorden en het politieke

Wat betekent dit nu voor netwerken en akkoorden als moderne of wellicht postmoderne wijze van sturing? Het Nationale Preventieakkoord is tot stand gekomen op basis van een expliciete politieke keuze in het Regeerakkoord. In zijn vormgeving is het een schoolvoorbeeld van pacterende elites die op basis van inhoudelijke opvattingen (in dit geval over gezond leven), maatregelen formuleren die variëren van verleiding tot dwang en verbod. De zingeving wordt ontleend aan welbegrepen eigenbelang van economische actoren en welvaartsstreven, maar ook aan wetenschappelijke kennis, ‘evidence based’ uiteraard. De encensering is die van consensusvorming tussen elites in netwerkverband met inbegrip van politieke actoren en de uitvoerende macht.

De symbolische orde van het politieke die ik als een orde van meervoudigheid en verschil opvat, verdraagt zich niet goed met een akkoord dat weinig ruimte laat voor verschillen in opvatting over wat gezondheid eigenlijk is en welke waarde we eraan toe moeten kennen. Object is het gedrag van individuen, groepen en organisaties met een evidente afwijzing van wat volgens de consensus van de elites ongezond gedrag is. De nadruk op wetenschappelijke kennis sluit eigenlijk uit dat de ander een legitiem belang heeft of een redelijk alternatief zou kunnen voorstaan, gegeven de overtuiging dat deze kennis ‘evidence based’ is. Daarmee worden de keuzes niet gedepolitiseerd en overgelaten aan de samenleving, maar wordt hun politieke karakter juist onzichtbaar gemaakt in een beleidsstrategie van ‘nudging’ of als consensus gepresenteerd waarover geen politieke strijd (meer) bestaat. Als er al afwijkende opvattingen zijn dan blijken die uit onverstandig gedrag dat op achterstanden berust en dat via verlichting, verheffing en correctie te veranderen is.

Andere akkoorden zijn voor deze bijdrage niet geanalyseerd. Dat deze ook het karakter hebben van naar consensus strevende netwerken van maatschappelijke en politieke actoren die niet in de eerste plaats gericht zijn op erkenning van verschil en honorering van keuzes op basis van dat verschil is niet onwaarschijnlijk. Ook netwerksturing in het algemeen lijkt een tamelijk instrumentele aanwending van de historische en sociologische werkelijkheid van netwerken ten behoeve van politieke en maatschappelijke doelen. Pluraliteit kan worden erkend, maar dan op basis van gedeelde belangen en doelen. De te realiseren sturing is doorgaans gericht op de een of andere opvatting over het goede leven, die politiek wordt gedeeld en maatschappelijk zo breed mogelijk gedragen.

De waarschijnlijke uitkomst van netwerksturing en akkoorden is dat de plek van de macht steeds minder leeg raakt en dat specifieke opvattingen over het goede leven via verleiding, drang en dwang aan de samenleving worden opgelegd na verkregen instemming van betrokken netwerken van belanghebbende actoren. De brede insluiting van deze actoren levert zonder twijfel allerlei bedoelde en onbedoelde vormen van uitsluiting op. De roker wordt gestigmatiseerd en moet niet langer zichtbaar zijn. Overgewicht is gevolg van achterstelling en onwetendheid. Verheffing en emancipatie zijn de uitweg. Paternalisme en maakbaarheid gaan hand in hand: zo valt het gevaar voor de symbolische orde van het politieke weer te herkennen: de plek van de macht wordt overvol.